

Post-Marksizm çağı kapanırken

Özgür Öztürk

Günümüzde sosyalist hareketin yeni bir atılım yapabilmesini sağlayacak maddi koşullar olgunlaşıyor. Kapitalizm bir krizden diğerine savrulurken, artık birçok ülkede nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının hoşnutsuzluğu artıyor, alternatif arayışları hızlanıyor. Bununla birlikte, neoliberal döneme özgü siyasi-ideolojik kalıpların hâkimiyeti de halen devam ediyor. Örneğin, herkesin kendi özerk alanı içinde kendi talepleri için mücadele ettiği kimlik siyaseti biçimleri epey zamandır “yeni normal” haline gelmiş durumda. Politika pratiği ise doğaçlama protesto ve direniş eylemlerinden ibaret bir şey olarak kabul ediliyor.¹ Çoğulluk kendi başına bir erdem sayılırken, bu çoğul kimliklerin birlikte hareket edebildikleri büyümlü anlar (Gezi’de olduğu gibi) çabucak geçip gidiyor. Somut bir siyasal hedef, net bir program, bunu sahiplenecek bir örgütlenme ve hayata geçirecek kadrolar olmadığında, elde sadece güzel anılar kalıyor.

“Ne yapmalı?” sorusu her zamanki gibi olanca ağırlığıyla ortada duruyor. Kuşkusuz herkesin buna hazır yanıtları var. Fakat şimdiye dek alınan sonuçlara bakılır-

¹ Nick Srnicek ve Alex Williams, son on yıllarda solda yaygın olan anlayışı “folk siyaseti” diye niteliyorlar. Yazarlara göre artık “siyasi sağduyumuz” haline gelen bu anlayış, “küresel kapitalizmin saldırılarına karşı sığınaklar inşa etmeye” odaklanan bir savunma siyasetidir. “Protesto, yürüyüş, işgal ve doğrudan eylemin başka biçimleri gibi başat taktikler, insanların ve polislin kendilerine atanan rolleri oynadıkları, iyi bilinen bir anlatının parçası haline” gelmiştir. Bu tür protestolar toplumsal yapıları değiştirme gündeminden uzaklaşmış, siyaset “etik ve bireysel bir mücadeleye” indirgenmiştir. Bunlar çok çarpıcı ve haklı gözlemler. Fakat Leninist stratejiyi hiç ciddiye almayan bu iki yazarın, folk siyasetine gerçek bir alternatif sunamadıklarını belirtmek gerekiyor. (Öncü örgütün “elit entelektüellerden” oluştuğunu öne sürüp referans olarak –bunun tam tersini kanıtlayan– Lars Lih’i vermeleri de konuya ilgisizliklerini gösteriyor). Bkz. *Geleceği İcat Etmek: Postkapitalizm ve Çalışmanın Olmadığı Bir Dünya*, çev: Ahmet Alphan Sabancı, İzmir: Tudem Yayın Grubu, 2018, s. 12, 18, 21, 34, 429, dn 58.

sa, bu tarz ezbere yanıtların yetersiz olduğu kesin.

Son kırk yılda yaşananlar, kapitalist sistemin ekonomik, siyasal, toplumsal açıdan insanlığa sunacak hiçbir ciddi vaadinin kalmadığını gösteriyor. İşçi hareketinin ve sosyalizmin güçlü olduğu dönemlerde geniş halk kitleleri büyük mücadeleler sonucunda birtakım kazanımlar elde edebilmişti, fakat özellikle Sovyet–sonrası on yıllarda bunlar büyük ölçüde budandı. Çalışma koşulları, istihdam olanakları, ücretler, emeklilik hakkı ve yaşı, barınma, eğitim, sağlık hizmetleri, sendikal haklar gibi konularda ciddi gerilemelerle karşılaştık. Sermaye mantığının sınırsızca genişlemesinin yıkıcı sonuçları hemen her alanda açığa çıktı. Örneğin, siyasetin tamamen yozlaştığını, birkaç yılda bir oy kullanmaktan ibaret olan demokratik mekanizmaların dahi zayıflatıldığını, otoriter–faşizan yönetimlerin yaygınlaştığını gördük. Genel olarak toplumsal yaşamın, sanatın, kültürün, bilimin önemli ölçüde sermayenin boyunduruğu altına girdiği, kâr hırsıyla doğanın acımasızca tahrip edildiği bir dünyada yaşıyoruz.

Sermayenin her alanı kuşatan bu saldırısına, politikayı protesto ve direnişle sınırlayan bir anlayışla karşı koyulamayacağı açık. Siyasal iktidarı elinde tutanlar sizin on yıllar boyunca binbir zahmetle elde ettiğiniz “kazanımlar”ı basit merkezî hamlelerle iptal edebiliyorsa, bu işte bir yanlışlık var demektir. Hükümet değiştiğinde geri alınabilen bir şey gerçekte kazanım sayılamaz. İşçi sınıfının ve ezilenlerin kalıcı kazanımlar elde etmesinin tek yolu, “stratejik” (yani iktidarı hedefleyen) bir çerçevede ilerleyip siyasal iktidarı ele geçirmektir. 20. yüzyıl, bunu tek bir ülkede veya bir grup ülkede yapmanın da yetmeyeceğini göstermiştir. Kısacası, sosyalist hareketin devrim ve dünya devrimi dışında bir ufku olamaz.

Gelgelelim, böyle bir ufku son on yıllarda sosyalistlerin bile unuttuğuna tanık olduk. Bu gelişme, hiç kuşkusuz, işçi devletlerinin ve işçi hareketinin dünya genelindeki yenilgisinin bir sonucuydu. Sosyalizmin çekim gücünün azaldığı ve sınıf merkezli politikanın gerilediği bu dönemde, artık demode bir şey kabul edilen devrimci çizginin rafa kaldırıldığını, hatta “sosyalistler” tarafından dahi sistemli olarak küçümsendiğini gördük.

Sınıf siyasetini reddeden, Marksizmi aştığını düşünen “sosyalizm” anlayışlarına genel bir ifadeyle Post-Marksizm (Marksizm sonrası) demek mümkün. Bu terim bildiğim kadarıyla ilk kez 1980’lerde Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe tarafından –kendi çalışmalarını nitellemek için– kullanılmıştı. Bugün belki hatırlayan çok yoktur ama 1985 yılında yayınlanan (Türkiye’de 1992) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, bu akımı tüm dünyaya tanıtan iddialı bir kitaptı.² Sovyetler Birliği’nin dağıldığı yıllarda sosyalist çevrelerde bir süre Post-Marksizm ve onun önerisi olan (solun liberal demokrasiyi savunmasını öngören) “radikal demokrasi projesi” tartışılmıştı. Gerçi kitap, başlığının düşündüğüünün aksine, sosyalistlerin izlemesi gereken stratejiye dair pek bir şey söylemiyordu. Hegemonya sürecini tasvir ediyor, ama hangi siyasal öznenin hegemonya kuracağı sorusuna yanıt vermiyordu, çünkü öznenin kendisi de bu hegemonik pratik içinde şekillenecekti. Üstelik her hegemonya

² Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politika Doğru*, çev: Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. (Bundan sonra dipnotlarda kısaca HSS diye gösterilecek.)

girişimi nihai olarak başarısızlığa mahkûmdu. Bu gibi nedenlerden dolayı, “radikal demokrasi” projesi, toplumsal hareketlerin çoğulluğunu onaylamakla yetinen, politik aktörlere de geçici hegemonik birliktelikler dışında hiçbir şey vadedemeyen zayıf bir formül olarak kaldı. Yeni yüzyılda yerini İmparatorluk tartışmalarına bırakarak sahneden çekildi.

Bununla birlikte, Post-Marksizmin birçok tezi ve teması yaşamaya devam etti. Çözülüş döneminde sola egemen olan fikirler aslında Post-Marksist teoriden önce de dolaşımdaydı (örneğin, André Gorz’un *Elveda Proletarya* kitabı). Laclau ile Mouffe, bir bakıma, zaten yaygınlık kazanmaya başlayan görüşleri yeni bir teorik sentez içinde bir araya getirdikleri için etkili oldular. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* zamanla unutulsa da, tezler kaldı. Kısacası dar anlamıyla Post-Marksizm çoktan tarihe karıştı, ama geniş anlamıyla Post-Marksist yaklaşım hâlâ ayakta duruyor.

2008 yılında başlayan bunalım konjonktürünün sınıf siyasetinin yükselişine, Post-Marksizm çağının kapanışına işaret ettiği söylenebilir; fakat perde henüz inmedi. Alışkanlıkların değişmesi, çağın ruhunun oluşması zaman alıyor. Yazıda bu sürecin hızlanmasına katkıda bulunmayı amaçlıyorum. Her türlü “özcülüğü” reddeden, sınıf indirgemeciliğine kategorik olarak karşı çıkan, çoğulluk, çokluk, söylem analizi, kimlik siyaseti ekseninde hareket eden Post-Marksist yaklaşımların bazı temel argümanlarını, bu akımın en bilinen temsilcileri olan Laclau ve Mouffe üzerinden tartışacağım. Dar anlamda Post-Marksizmi (Laclau–Mouffe versiyonunu) ele alıp eleştirmekle birlikte, aslında geniş anlamıyla Post-Marksizmin düşünsel zeminini sorgulamaya çalışacağım.

Hegemonya ve Sosyalist Strateji üzerine

Ellen Wood, neoliberal dönemin başlarında solda yaygınlık kazanan tezleri eleştiren kitabına *Sınıftan Kaçış* adını vermişti. O yıllarda etkili olan birçok yapıt gibi, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* de genelde sınıf kavramına, özeldede işçi sınıfına mesafelidir. Marksist teori toplum analizinde ve toplumsal dönüşüme dair kavrayışında sınıfı merkeze alırken, Post-Marksizm bu “ontolojik” ayrıcalığa karşı çıkar. Aslında bunun da ötesine geçerek, toplumun ve tarihin rasyonel bir yapıya sahip olduğu görüşüne itiraz eder. Bir başka deyişle, “sınıf” yerine başka bir kavram önermez; her zaman geçerli olacak temel bir toplumsal birim fikrini sorgular. Buna göre, örneğin, Marx’ın içinde yaşadığı 19. yüzyılda Avrupa’da toplumsal dönüşümün ana aktörleri sınıflar biçiminde oluşmuş olabilir, fakat günümüze doğru yaklaştıkça – toplumsal farklılaşmanın derinleşmesi nedeniyle– farklı tipte aktörlerin sahneye çıktığı görülmektedir. Kitabın Giriş kısmından uzunca bir alıntı yapmaya değer:

Şimdi kriz içinde olan, işçi sınıfının ontolojik merkeziliğine, bir toplum tipinden diğerine geçişte kurucu moment olarak büyük “D” ile yazılan Devrimin rolüne ve politika momentini anlamsız hale getirecek şekilde, tamamen bütünleşmiş ve homojen bir kolektif irade gibi yanıltıcı beklentilere dayanan sosyalizm anlayışıdır. Çağdaş toplumsal mücadelelerin çoğul ve çok çeşitli karakteri, bu politik tasavvurun dayandığı son temeli de nihayet ortadan kaldırmıştır. Bu tasavvur, “evrensel” öznelerle doldurduğu ve kavramsal olarak tekil haldeki Tarih çevresinde inşa ettiği “toplum”u, belli sınıf konumları temelinde zihinsel olarak tahakküm kurulabile-

cek ve politik karakterde bir kurucu eylem yoluyla rasyonel, saydam bir düzen olarak yeniden oluşturulabilecek, anlaşılabilir bir yapı olarak postule etmiştir. Bugün Sol bu Jakoben tasavvurun bütünüyle ortadan kalkışına tanıklık etmektedir.³

Kısacası, Marksizm toplumu rasyonel bir yapı olarak tasavvur etmiş, bu yapının sınıf temelli eylem yoluyla değişeceğini öngörmüş, fakat çağdaş toplumsal mücadelelerin çoğul karakterine yanıt üretmediği için krize girmiştir. Laclau'nun daha önceki çalışmasında ortaya koyduğu epistemolojik çerçeveye göre, bir teorinin krizi önce bu teoriyi genişletmeye yönelik çabalarla (yeni kavramlarla) karşılanacak, fakat belirli bir noktada artık eski teoriyi terk edip yenisine geçmek gerekecektir: "Teorik bir sistemden teorik sorunlara ve bunlardan yeni teorik sistemlere: İşte bilgi sürecinin akış yönü budur".⁴ Bu şablona göre, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* de Marksizmin yerini alacak yeni teorik sistemi, yani Post-Marksizmi sunan yapıt olarak düşünülmelidir.

Post-Marksizmin temel tezlerini tartışmaya hazırlık olarak, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'nin yapısına kısaca bakalım. Dört bölümlük kitabın yaklaşık yarısını Marksizm tarihinin zorunluluk-olumsallık gerilimi ekseninde yorumlanması (Marksizmin "yapısökümü") kaplar. Bunu, Marksizmin teorik temellerini hedef alan bir başka tartışma izler (kitabın ikinci bölümünün sonu ve üçüncü bölümü). Burada geliştirilen tezler de dördüncü ve son bölümdeki siyasal öneriye, yani radikal demokrasi projesine zemin oluşturmaktadır.

Post-Marksizmin belki en temel hamlesi, Marksizmi tarihsel açıdan görelî bir konuma yerleştirmeye çalışmaktır. Buna göre, modern dönemin başında, Fransız devrimiyle birlikte açılan ve 19. yüzyılın ortasına kadar süren evrede siyasal alandaki başlıca kamplaşma halk/eski rejim karşıtlığı biçimindedir. Sanayi toplumuyla birlikte bu karşıtlık siyasal açıdan etkisini yitirmiş, Marx (ve diğer sosyalistler) toplumsal bölünmeyi yeni bir ilke çerçevesinde, sınıf karşıtlığı biçiminde yeniden formüle etmiştir.⁵ Fakat bu yeni formülün tüm toplumsal çelişkileri kucaklayamadığı görülecek, sınıf ilkesinin yetersizliği 20. yüzyılın ilk yarısında ("hegemonya" teorisine ve pratiğine başvurma ihtiyacı duyan) Marksistler tarafından da hissedilmeye başlanacaktır.

Laclau ve Mouffe'a göre, Marksizm katı bir tarihsel zorunluluk anlayışına dayanarak yola çıksa da, gerçek yaşamın teoriye uymaması nedeniyle olumsuzluğa tanıdığı payı artırmaya mecbur kalmıştır. Marksist kategorilerin "paradigmatik düzeni giderek daha atipik durumların 'yapısal baskı'sına maruz kaldıkça, toplumsal ilişkileri bu kategorilerde içerilen yapısal momentlere indirgemek" gittikçe zorlaşmıştır.⁶ Nitekim hegemonya nosyonu, tarihin beklendiği gibi gelişme göstermemesi nedeniyle ortaya çıkan teorik boşluğu doldurması amacıyla öne sürülmüştür. Fakat bu kavram, aslında Marksizmin teorik sorunlarını daha görünür hale getirmiştir, zira toplumsal aktörlerin esas olarak üretim ilişkileri alanında tanımlanmasının yet-

3 *HSS*, s. 26–27.

4 Ernesto Laclau, "Politik Düzeyin Özgüllüğü", *İdeoloji ve Politika* içinde, çev: Hüseyin Sarıca, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s. 67.

5 *HSS*, s. 232–5.

6 a.g.y., s. 49.

mediği açığa çıkmaktadır.⁷

Marksistler pratikte sınıfın ötesine geçen açılımlar yapmak zorunda kalmış, ama teoride sınıfın merkezî konumu sorgulanmamıştır. Marksizm öncesi toplumsal mücadelelerin temel aktörü olan “halk”, 1930’ların Halk Cepheleleri döneminde Marksist siyasal kategoriler arasına dâhil edilecektir, fakat buna net bir sınıf kimliği atfetmek zordur. Giderek gözle görülür hale gelen şey şudur: Siyasi aktörlerin ekonomik öznelerle (sınıflarla) çakışması da, hegemonyanın temel sınıflar tarafından kurulması da şart değildir. Kısacası hegemonya nosyonunun ortaya atılmasını mecbur kılan koşullar ve bizzat hegemonya mantığının kendisi, *politik aktörlerle sınıflar arasındaki özdeşliği* sorunlu hale getirmektedir.⁸

Marksizmin “dogmatik” sınıfçı anlayışını eleştiren *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*’ye Marksist çevrelerden birçok sağlam yanıt verilmiştir. Laclau ve Mouffe’un basitleştirilmiş bir Marksizm versiyonu yaratıp eleştirilerini buna yönelttikleri, yüzeysel ve tartışmalı tespitlerden çok kapsamlı sonuçlar çıkardıkları, anlamlı bir politik perspektif sunamadıkları birçok yazar tarafından vurgulanmıştır.⁹ Bu eleştirilerin çoğunlukla haklı olduğunu, ama aynı zamanda eksik kaldığını düşünüyorum. Zira kitabın Marksizm yorumuyla radikal demokrasi önerisi arasındaki bağlantıyı kuran teorik kısmı (kabaca üçüncü bölümü) genellikle ihmal edilmiştir. Radikal demokrasi projesinin zayıflığı, bu projeye zemin sağlayan felsefi önermelerin önem taşımadığı kanaatini yaratmış olabilir. Oysa bu önermeler Post-Marksizm dışındaki siyasal projelerde de açık veya örtük halde karşımıza çıkıyor. Bir başka deyişle, Post-Marksizmin yaslandığı düşünsel zemin halen etkilerini üretmeye devam ediyor. Dolayısıyla, tartışmanın daha temel bir düzeyde yürütülmesi gerekiyor.

Antagonizmalardan toplumun imkânsızlığına

Hegemonya ve Sosyalist Strateji’nin siyasal projesinin arka planında, toplumun rasyonel bir bütünlük *olmadığı* görüşünün yattığı söylenebilir: Toplum denildiğinde bir yapıyı değil, daha ziyade yapısal başarısızlıkları düşünmek gerekir. Bunun nedeni antagonizmalardır (çatışmalar, uzlaşmaz karşıtlıklar). Kendi içinde çatışmaları sona erdirebilmiş, kapalı ve şeffaf biçimde bütünleşmiş “tam” bir toplum yoktur: “Toplum hiçbir zaman toplum olmayı tam olarak başaramaz”.¹⁰ Laclau’nun bir makalesine koyduğu başlıkla, “toplumun imkânsızlığı” söz konusudur. Bu ifade toplumların var olmadığını değil, kendilerini imkânsız kılan antagonizmalarla başa çıkmaya yönelik kısmi ve kararsız yapılanma girişimleri biçiminde var olduklarını anlatır. Dolayısıyla, “toplum tamamen olanaklı değilse de, tamamen olanaksız da

7 a.g.y., s. 41–2, 60, 90, 103; ayrıca, Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çev: Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları, 2007, s. 144–5.

8 HSS, s. 78, 104, 109–112.

9 Örneğin: Gülnur Savran, “Öz’lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine”, *Onbirinci Tez*, sayı 10, 1990; Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış: Yeni “Hakiki” Sosyalizm*, çev: Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2006; Gülseren Adaklı, “Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları”, *Praksis*, sayı 1, 2001; Sevilay Kaygalak, “Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi”, *Praksis*, sayı 1, 2001.

10 HSS, s. 203.

değildir".¹¹

Post-Marksizme göre, içine işlemiş antagonizmalar, toplumun yapısallığını ve nesnellliğini bozar. Bir anlamda onun "temeli"ni çürütür. Buradan hareketle ekonomik altyapının (temelin) belirleyiciliği iddiası sorgulanır. Kısacası, sınıf siyasetinin reddine giden yolun başlangıcında antagonizmaların, çatışmaların "ontolojik" önceliğine dayanan bir "antagonizma metafiziği" durmaktadır.

Mücadeleyi, çatışmayı, antagonizmayı ontolojik olarak birincil kabul etmek hiç kuşkusuz doğru bir tutumdur; fakat böyle bir anlayış, toplumsal nesnellüğün yadsınmasına dek götürüldüğü takdirde, stratejik bir siyasal yönelimi olanaksız kılar ve sonuçta kendi kendisini baltalayan bir projeye dönüşür. Bu bakımdan, "siyasetin önceliğini" savunan Post-Marksizm, determinizm-iradecilik yahut zorunluluk-olumsallık gerilimlerini ikinci kutbu öne çıkararak çözmek isteyen, anarşizme yakın siyaset anlayışını liberal hedeflerle birleştirmeye çalışan, temelde reformist bir girişim olarak kabul edilebilir.¹² Böyle bir girişimin bedeli ise her türlü özcülüğün reddi adına bir yana bırakılan sınıf siyasetinin devrimci potansiyelinden tamamen vazgeçilmesi olmuştur.

Antagonizma Türkçeye genellikle "uzlaşmaz karşıtlık" diye çevrilmektedir. Marksist literatürde karşıtlığın uzlaşmaz niteliği vurgulanarak, burjuvazi ile proletarya arasında antagonizmadan, ama mesela ticaret ve sanayi burjuvazileri arasında "antagonistik olmayan çelişkiler"den söz edilir. Yani ikinci tür çelişkiler ilkinin aksine uzlaşabilir nitelik taşır. Laclau-Mouffe kullanımında ise antagonizma çelişkiden farklı bir şeydir. Çelişki mantıksal bir uyumsuzluğu ifade ederken, antagonizma fiilî çatışma halini anlatır. Aralarında çelişki bulunmayan iki toplumsal aktör antagonistik bir mücadeleye tutuşabilirler. Yahut çelişkili bir konumlanıştan hiçbir antagonizma çıkmayabilir.

Bu antagonizma kavramını tamamlayan üç nosyon daha var. Laclau ve Mouffe'a göre, herhangi bir "tabiiyet ilişkisi" zorunlu olarak direniş içermez; ezilenin direnişi ancak dışarıdan bir unsurun, bir "kurucu dışarı"nın etkisiyle gerçekleşebilir; böyle bir etki sonucunda direniş başladığı takdirde, söz konusu ilişki de artık bir "baskı ilişkisi" olarak deneyimlenecektir.¹³ Mesela muhafazakâr bir aile içinde kocasına yıllarca itaat eden bir kadın, özgürleştirici fikirlerle veya pratiklerle karşılaştığında mevcut durumu baskıcı bir ilişki olarak görmeye başlayabilir. Buradan bir antagonizma doğabilir.

Post-Marksist antagonizma anlayışını asıl özgün kılan iddia, antagonizmaların iki pozitif ve "tam" kimlik arasında değil, karşılıklı olarak birbirinin kimliğini olumsuzlayan iki hasım arasında cereyan ettiğidir. "Başkası'nın var olması benim tamamen kendim olmamı önler. İlişki tam bütünlüklerden değil, bu bütünlüklerin

11 a.g.y., s. 207. Tam da İngiltere'de Margaret Thatcher'in "Toplum diye bir şey yoktur, var olan yalnızca bireylerdir" diyerek neoliberal programını ilan ettiği yıllarda, Laclau'nun da (yine İngiltere'de) "toplumun imkânsızlığı" teziyle ortaya çıkması ilginç ve anlamlı bir çakışmadır.

12 Post-Marksizmin doğrudan "anarşist" olduğu söylenemez, zira hegemonya siyaseti önerir ve bu nedenle direnişin merkezsiz yürütülmesi fikrini reddetmiş olur. Fakat pratikte stratejik perspektifi de reddettiği için, Todd May'in "taktik siyaset felsefesi" dediği, anarşizmi karakterize eden anlayışa yaklaşıp. Bkz. *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, çev: Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 22-3, 70.

13 HSS, s. 237-8.

oluşmasının olanaksızlığından doğar”.¹⁴ Bir başka deyişle, “A ile B” değil, “A–olamayan ile B–olamayan” çatışmaktadır. Antagonizma esnasında kimlikler ve farklılıklar askıya alınmış, mevcut kimlikler geçersiz hale gelmiştir. Dolayısıyla, bir adlandırma problemi ortaya çıkar, dil kesintiye uğrar. Toplumun antagonizmalarla bölünmüş olması, onun “nesnel” niteliğini sorunlu hale getirir.

Antagonizma var olduğu sürece, tam bir “kendim için varoluş” olamam. Fakat beni antagonize eden güç de böyle bir varoluş değildir ... Dil bir farklılıklar sistemiye, antagonizma farklılığın iflasıdır: Bu anlamda kendisini dilin sınırları içine yerleştirir ve ancak dilin sekteye uğraması [disruption] olarak –yani eğretileme olarak– var olabilir ... bütün diller ve bütün toplumlar, içlerine işleyen olanaksızlığın bilincinin bir bastırılışı olarak kurulurlar. Antagonizmanın dil yoluyla yakalanması olanaklı değildir, çünkü dil ancak antagonizmanın bozduğunu sabitleştirmek için bir çaba olarak var olur.

Antagonizma, nesnel bir ilişki olmak şöyle dursun, içinde bütün nesnelliklerin sınırlarının *gösterildiği* bir ilişkidir ... antagonizmalar toplumun *içinde* değil *dışındadırlar* ya da daha doğrusu, toplumun sınırlarını, onun kendisini tam olarak oluşturmasının olanaksızlığını oluştururlar.¹⁵

Bir yapının yapısallığının sorgulanması, 20. yüzyıl düşüncesinin gözde temalarından biridir. Örneğin Derrida, yapı nosyonunun daima bir merkez fikrini içerdiğini, fakat merkezin yapının mantığına tabi olmadığını, bu bakımdan aslında yapının *dışında* durduğunu gösterir.¹⁶ Dilbilimde, göstergebilimde, psikanalizde, etnolojide yürürlükte olan yapı nosyonu hem bir merkezi gerektirir, hem de bunun mevcut olmadığı gerçeğiyle yüzleşmeye çalışır. Yapı, hem içinde hem dışında olan bir merkeze, daha doğrusu kurucu bir boşluğa dayanır, onun etrafında yapılanmıştır. Bu kurucu boşluk, eksiklik fikri toplumsal yapılardan bireysel oluşumlara dek tüm yapılara genişletilebilir.

Marksist antagonizma anlayışında da toplumun merkezî bir antagonizma, temel bir bölünme etrafında yapılandığı düşünülür: Emek–sermaye çelişkisi, diğer tüm toplumsal çatışmaların anlamını sağlayan temel matrisi oluşturur. Laclau’nun bir zamanlar (Marksist döneminde) yazdığı gibi, “her çelişki sınıf çelişkisi değildir, fakat her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenir”.¹⁷ Böyle bir kavrayışta “merkezî” antagonizma, daima bastırılmaya çalışılsa da, *aynı zamanda* fiilen toplumun nesnellliğini, “yapısallığını” kuran unsurdur.

Marksistler antagonizmanın “uzlaşmaz” niteliğine vurgu yaparlar. Post-Marksizm ise öngörülemezliği öne çıkarır (“kurucu dışarı” nosyonu, tam da antagonizmanın “içeri”nin mantığından türetilmeyeceğini göstermek içindir). Marksist antagonizma nesnellüğün kurucu unsuruyken, Post-Marksist antagonizma dili ve anlamı bozan, nesnellüğün sınırını gösteren bir şeydir. Marksizmde bir merkezî antagonizma vardır; Post-Marksizm ise antagonizmaların çoğulluğunu esas alır: Toplumsal alanın içinde işleyen çok sayıda mantığın karşılıklı etkileşiminden birçok

14 a.g.y., s. 200–1.

15 a.g.y., s. 201–2; Ayrıca bkz. Ernesto Laclau, *New Reflections on The Revolution of Our Time*, çev: Jon Barnes, Londra, New York: Verso, 1990, s.17–8.

16 Jacques Derrida, “Beşeri Bilimlerin Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun”, *Yazı ve Fark* içinde, çev: P. Burcu Yalın, İstanbul: Metis Yayınları, 2020, s. 367-370.

17 Ernesto Laclau, “Faşizm ve İdeoloji”, *İdeoloji ve Politika* içinde, s. 114.

antagonizma doğmaktadır. Bunlardan herhangi birinin “merkezî” konuma geçmesi önceden belirlenemeyecek olumsal koşullara bağlıdır.

Öyleyse iki farklı antagonizma kavrayışının iki farklı “toplum” tasarımına denk düştüğü söylenebilir. Marksist anlayışta toplum, başta emek-sermaye çelişkisi olmak üzere içinde yer alan antagonizmalar yüzünden hiçbir zaman işlevselci tarzda “kapalı” bir sistem oluşturmaz; yine de tarihsel bakımdan tutarlı, rasyonel olarak kavranabilir bir yapısallık, nesnellik sergiler. Post-Marksist anlayışta ise antagonizmalar toplumun rasyonelliğini, öngörülebilirliğini iptal eder. Olumsuzluğun hâkim olduğu bu evrende zorunluluk ancak geçici, kısmi girişimler halinde mevcuttur. Köklü dönüşümleri yadsıyan böyle bir yaklaşımda, somut bir politik strateji belirleme olanağı da giderek ortadan kalkar.¹⁸

Post-Marksist antagonizma kavrayışının sorunları

Post-Marksizmin antagonizma kavramlaştırmasında birkaç temel sorun bulunuyor. İlk olarak, antagonistik ilişkide her iki tarafın da kimliğinin yadsındığı söylenemez. Laclau ve Mouffe’un verdikleri antagonizma örneklerinin bu açıdan hep tökezlemesi tesadüf değildir. Örneğin, “bir köylünün bir köylü olamamasından dolayı onu toprağından kovan toprak sahibi ile arasında bir antagonizma vardır” diye yazarlar.¹⁹ Burada köylünün “köylü” kimliği gerçekten de tehdit altındadır. Fakat ilişkinin diğer kutbunun (toprak sahibi) böyle bir sorun yaşamadığı açıktır. Verilen örneği genişletecek olursak, işten çıkarmaya karşı direnen işçiler de kapitalistin “kapitalist” kimliğini olumsuzlamış olmazlar (aslında olumsuzlamış olurlar). Kapitalistin kimliği ancak işçilerin bizzat ücret ilişkisine ve kapitalist sömürüye karşı çıkması durumunda sorunlu hale gelebilir. Kimlik denilen şey yapısal bir farklılık konumunu anlatıyorsa, genel bir “kimlik bunalımı”nın ortaya çıkabilmesi için bu ilişkiyel yapının bir bütün olarak sorgulanması gerekir. Böyle bir devrimci durum yaşanmadığı takdirde, verili toplumsal nesnellik içinde gayet rahatça ifade edilebilecek sıradan gündelik çatışmalarla ilgileniyoruz demektir.

İkinci sorun, “kurucu dışarı” nosyonu ile ilişkilidir. Derrida’ya atfedilen bu kavramın Post-Marksist kullanımındaki başlıca kaygı, çelişkili konumlardan antagonizmaların kendiliğinden çıkmayacağını öne sürmektir. Laclau, örnek olarak, işçi sınıfının bir ücret indirimine direnmesinin mantıken zorunlu olmadığını savunuyor. Buna göre, Marksist teoride somut failer ekonomik kategorileri cisimleştiren aktörlerdir; işçi de kategorik olarak “emek gücü satıcısı”dır ve böyle bir kategoride ücret indirimine direnme özelliği mantıksal olarak içerilmiş değildir. İşçi eğer direnirse, üretim ilişkileri *dışındaki* tüketici kimliği zarar gördüğü, yadsındığı içindir,

18 Mouffe’un *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* sonrası dönemde yazdıkları buna örnektir. Mouffe, genel olarak “antagonizmaları agonizmalara dönüştürme” yani düşmanlıkların yerini hasımlar arasındaki tartışmaların alması çağrısında bulunur. Fakat bunun nasıl olacağına dair hiçbir somut önerisi yoktur. Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, çev: A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları, 2003, s. 26, 84, 111-2; *Dünyayı Politik Düşünmek*, çev: Murat Bozluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 14, 27.

19 HSS, s. 201.

yani bir “dışarı”nın müdahalesi gereklidir.²⁰

İlk örnekte, antagonizma nedeniyle köylü “köylü” olamıyordu. Şimdiki ise işçinin antagonizma yüzünden “tüketici” olamadığı söyleniyor. Her iki örnekte de ilişkinin diğer kutbunun (toprak sahibinin, kapitalistin) kimliği herhangi bir olumsuzlamaya uğramadan kalıyor. Ayrıca, Laclau’nun argümanının öncülü de hatalı. Zira “emek gücü satıcısı” kategorisi, her satıcı gibi işçinin de sattığı malın fiyatında yapılacak indirimlere elinden geldiğince itiraz etmesini, karşı çıkmasını **mantıksal olarak** içerir²¹ (Laclau bunun mantıksal olmadığını, “homo economicus” gibi ek varsayımlar gerektirdiğini düşünüyor; oysa burada **mübadele mantığı** söz konusu). Aynı işçi çalışma saatlerinin uzatılması için de geçerlidir. İşçilerin itirazının sessizce homurdanma biçiminde mi yoksa mesela fabrika işgali biçiminde mi ortaya çıkacağı, somut güç ilişkisine bağlı başka bir sorundur. İşçiler açıkça dirense de direnmese de kapitalist–işçi ilişkisi antagonistiktir, uzlaşmazdır (iki sınıf arasındaki fiilî uzlaşmalar bu “ontolojik” karşıtlığı etkilemez; aslında kısmi uzlaşmaları yöneten şey bizzat emek–sermaye çelişkisidir). Kaldı ki Laclau’nun yaklaşımı kabul edilirse, bu kez de işçinin direnişinin tam olarak hangi noktada başladığının belirlenmesi gerekecektir.

“Kurucu dışarı” nosyonunda bir boyut daha var. “Dışarı” gerçekten kurucuyorsa, başkası “benim tamamen kendim olmamı önleyen” unsur değildir yalnızca, bir anlamda beni ben yapandır da. Dolayısıyla, antagonizma sadece kimliklerin yadsınmasını değil, aynı zamanda olumlanmasını içerir.²² Toplumsal aktörlerin çoğu zaman diğer aktörlerle çatışma veya mücadele gibi yollarla özneleştikleri, kimliklerini kazandıkları bilinen bir durumdur. Antagonizmaların bu “kimlik oluşturucu” özellikleri, toplumsal nesnellığın de kurucu bir unsuru oldukları anlamına gelir. Sonuç olarak, çelişki, çatışma, antagonizma süreçleri tam da nesnellığı karakterize eden şeylerdir.

Post-Marksist antagonizma anlayışındaki bir diğer sorun şöyle ifade edilebilir: Dilin kesintiye uğraması sadece antagonizma durumunda değil, aslında her türlü değişim sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir nesne A’dan B’ye dönüşürken, dönüşüm anında ne A ne de B’dir (aynı zamanda hem A hem de B’dir), kimliği henüz belli olmamıştır. Örneğin, iflaslar vs. yoluyla kapitalist sınıfın bir kısmı (herhangi bir antagonizma olmaksızın) düzenli olarak “kapitalist” kimliğine veda eder. Toplumsal varlıklar, hiçbir çatışma yaşanmadan da bir sürü niteliksel değişim geçirirler – firmalar yeniden yapılırlar, esnafın bir kısmı işçileşir, kurumlar görüş değiştirir. Post-Marksist kabullere göre bu türden değişimlerin de dili sekteye uğratarak nesnellığı sınırladığını söylemek gerekecektir. Aslında bu tarz bir akıl yürütme tutarlı şekilde izlenirse ortada herhangi bir nesnellik kalmaz: Her şey her an

20 Laclau, *New Reflections*, s. 9; *Popülist Akıl Üzerine*, s. 169–170. “Üreticilerin üretim ilişkileri içindeki konumları ile zihniyetleri arasında hiçbir mantıksal bağ yoktur, işçilerin belli egemenlik biçimlerine direnmeleri, sadece üretim ilişkileri içindeki konumlarına değil, toplumsal ilişkilerin tamamı içindeki konumlarına bağlıdır” (*HSS*, s. 144).

21 Aslında işçi sınıfının tüketici kimliğinin kapitalist üretim ilişkileri **içindeki** merkezî rolü de *Kapital*’in ikinci cildindeki yeniden üretim şemalarında veya Rosa Luxemburg’un *Sermaye Birikimi*’nde uzun uzun incelenmiştir; fakat bunu bir yana bıraksak bile öncül hatalı.

22 Laclau bunu daha sonraki çalışmasında belirtmekte, ama çok üzerinde durmamaktadır (*New Reflections*, s. 21).

akış halindedir, değişmektedir. Herakleitos'un "Aynı nehirde iki kere yıkanılmaz" sözünü yeterli bulmayan bir müridi "kimse bunu bir kez bile yapamaz!" diyerek ustasını "düzeltmişti". Post-Marksizmin varacağı nokta da sabırsız müridinkine yakın olacaktır.

Genel olarak, Post-Marksist antagonizma nosyonundaki sorunların, çelişkileri sadece mantık alanıyla (önergelerle) sınırlayıp antagonizmaları fiilî çatışmalar olarak yeniden kavramlaştırma çabasından ileri geldiği söylenebilir. "Bir çelişkiden antagonizma çıkmak zorunda değildir, antagonistik bir ilişki de çelişkili olmak zorunda değildir" tezi, aslında Laclau ve Mouffe'un dil-eylem birliğini savunan kendi söylem anlayışları açısından da problemlidir. Diyalektik çelişkilerde tam kimliklerin söz konusu olduğu, antagonizmada ise kimliklerin olumsuzlandığı iddiası da tartışmalı bir hareket noktası oluşturuyor. Yukarıda gördüğümüz gibi, antagonizmalarda kimlikler aynı zamanda olumlanıyorsa, bunun neden "çelişki" olarak düşünülmemesi gerektiği pek açık değildir. Problem, çatışmanın veya antagonizmanın nesnelliği bozan, sınırlayan şeyler olarak düşünülmesidir. Buradan hareketle toplumsal çatışmaların öngörülemezliğine (zira üretim ilişkileri içindeki çelişkili konumlarla bu konumları işgal eden aktörlerin "zihniyetleri arasında hiçbir mantıksal bağ yoktur") ve merkezî bir antagonizmanın mevcut olmadığı görüşüne varılmaktadır. Emek-sermaye çelişmesini önemsiz kılmaya çalışan böyle bir teori hiçbir zaman anlamlı bir "sosyalist strateji" öneremeyecek, olsa olsa bir stratejisizlik halini yansıtacaktır.

Ekonominin belirleyiciliğinin eleştirisi

Sınıf siyasetinin reddine giden yolda ilk adım antagonizma metafiziğinden hareketle toplumsal nesnellüğün sorgulanmasıysa, ikinci adım da toplumun "temeli" fikrinin ve ekonomik altyapının (temelin) belirleyiciliğinin reddedilmesidir. Şimdi bu hamlelere bakalım. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'nin ikinci bölümünün sonlarında "Özcülüğün son kalesi: Ekonomi" başlığını taşıyan bir alt bölümde şu satırlarla karşılaşıyoruz:

Ekonomik düzeyin, hegemonik pratiklerin öznelini oluşturma rolünü oynayabilmesi için, çok kesin üç koşulu yerine getirmesi gerekir. *Birincisi*, bu düzeyin hareket yasalarının tamamen içsel olması ve politik ya da başka dışsal müdahalelerden doğan bütün belirsizlikleri dışarıda bırakması gerekir ... *İkincisi*, ekonomik düzeyde oluşturulmuş toplumsal failerin birliğinin ve homojenliğinin, bu düzeyin kendi hareket yasalarının birer sonucu olması gerekir ... *Üçüncüsü*, bu failerin üretim ilişkileri içindeki konumunun bunları "tarihsel çıkarlar"la donatması gerekir, öyle ki bu failerin diğer toplumsal düzeylerdeki –"temsil etme" ya da "eklemlenme" mekanizmaları yoluyla– varoluşu nihâî olarak ekonomik çıkarlar temelinde açıklanmalıdır.²³

Kullanılan dilin abartılı niteliği dikkat çekiyor: "Çok kesin" üç koşul, "tamamen içsel" hareket yasaları, "bütün belirsizliklerin" dışarıda bırakılması gibi "tamlik"

²³ HSS, s. 131.

talep eden ifadeler semptomatik görünüyor. Bu kadar arı bir “ekonomik düzey” tarihin hiçbir döneminde hiçbir yerde var olamayacağına göre, ya Marksistler ekonominin önemini abartmış olmalı ya da Laclau ve Mouffe keyfî birtakım kriterler öne sürüyorlar.

Politikayı ekonomiden koparan ilk hamleyi, Marksizmin ekonomi ile politika arasında kurduğu ilişkiyi tersine çeviren ikincisi izliyor: “Ekonominin alanının biz-zat politik bir alan olarak kurulduğunu ve toplumun herhangi bir başka ‘düzey’inde olduğu gibi, hegemonik diye karakterize ettiğimiz pratiklerin ekonomi içinde de bütünüyle etkin olduğunu göstermeye çalışacağız”.²⁴ Bunu kanıtlamak için de emek gücünün meta karakterinin Marksizmin kurgusu olduğu iddiasına dayanan bir açıklama veriliyor. Buna göre, emek gücünün bir meta olduğu söylenemez, zira “emek–gücü sadece diğerleri gibi bir meta olsaydı, onun kullanım–değeri de satın alındığı andan itibaren otomatik olarak etkili kılınabilirdi”.²⁵

Hiç kuşkusuz her Marksist, kullanım değerinin meta el değiştirdiği anda değil, fiilî kullanımla birlikte realize olduğunu, gerçekleştirdiğini bilir. *Kapital*’in ilk cildinin daha dördüncü paragrafında “Kullanım değeri, kendisini yalnızca kullanımla ya da tüketimle gerçekleştirir” diye yazar.²⁶ Bunun emek gücü metası için de geçerli olduğu gayet açık. Fakat ne gam. Laclau ve Mouffe, çok özgün bir buluş yapmış gibi, emek gücünü satın alan kapitalistin, bundan olanaklı en fazla miktarda emeği çıkarmaya çalışacağını yazıyorlar. “Dolayısıyla emek süreci, bir dizi egemenlik ilişkisi olmaksızın var olamaz”.²⁷ Bundan ötürü de emek süreci “sadece sermayenin egemenliğini kullandığı yer değil, bir mücadelenin zeminidir”.²⁸ Bir başka deyişle, ekonominin kendisi politik bir alandır ve bu nedenle de ekonominin belirleyiciliği efsanesi yere serilmektedir. Üstelik sadece bu da değil: “Üretici güçlerin etkisiz [nötr – ö.ö.] olduğu ve gelişmelerinin doğal ve tekçizgisel olarak kavranabileceği tezi tamamen temelsizdir. Bu, ekonominin özerk ve kendi kendisini düzenleyen bir evren olarak anlaşılabilirliği biricik zemini de ortadan kaldırır”.²⁹

Kapital’den biraz haberdar olan her insana şaşırtıcı gelmesi gereken bu açıklamaları çürütmek kolaydır. Marx, örneğin, “yalnızca işçi ayaklanmalarına karşı sermayenin savaş aracı olarak kullanılmak amacıyla yapılmış icatlar üzerine koca bir tarih” yazmanın mümkün olduğunu belirtir.³⁰ *Kapital*’deki emek süreci çözümlemesi, doğal biçimde kendiliğinden gelişiveren üretici güçlerin öyküsü değil, yönü ve temposu sınıf mücadelesi ile belirlenen bir gelişmenin sergilenmesidir. Ayrıca, Laclau ve Mouffe’un düşündüğünün aksine, işçi ile kapitalistin emek sürecindeki mücadelesini kavramamızı tam da emek–emek gücü ayrımı sağlar. Zira işçinin sattığı şey (yani emek gücü) bir kapasitedir, yetenektir, potansiyeldir; kapitalistin onu zorlaması bu potansiyeli sonuna dek kullanabilmek içindir. Zaten başka türlü olsay-

24 a.g.y., s. 132.

25 a.g.y., s. 134.

26 Karl Marx, *Kapital: Cilt 1*, çev: Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 50.

27 HSS, s. 135.

28 a.g.y., s. 136.

29 a.g.y., s. 138.

30 Marx, *Kapital*, cilt 1, s. 416.

dı çekişmeye de gerek olmazdı. Herhangi bir metayı satan kişi, bunu elden çıkardıktan sonra artık alıcının onu nasıl kullandığı ile ilgilenmez bile. Emek gücü ise farklı, özel bir metadır. İşçinin bedeninde cisimleşir. Sonuç olarak, emek gücünün bir meta olması “kurgusu” Marx’tan değil, bizzat kapitalist işleyişten kaynaklanıyor.

Emek sürecinin işçi ile kapitalist arasında sürgit bir mücadelenin zemini olduğu anlayışı Marx’ın belki her satırına sinmişken, Laclau ile Mouffe’un, Marx’ın getirdiği perspektifi sahiplenip bunu ekonomik altyapının belirleyiciliği tezini çürüten bir şey gibi kullanmaya çalışmaları tuhaf. Laclau, başka yerlerde, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*’nın önsözündeki üretim ilişkileri–üretici güçler diyalektiğinde sınıf mücadelesinden hiç söz edilmediğini, *Komünist Manifesto*’nun tüm tarihi sınıf mücadelelerinden ibaret olarak ilan eden perspektifinde de böyle bir ilişkiler–güçler diyalektiğinin dışarıda kaldığını öne sürüyor. Birinci metni antagonizma içermeyen bir mantıksal çelişki, ikinci metni ise çelişki içermeyen bir antagonizma örneği olarak sunuyor.³¹ Fakat bu iki boyutu, yani sınıf mücadelesiyle üretici güçleri bir arada düşünemeyen Marx değil kendisi, zira *Kapital*’deki birçok bölüm tam da bu iç içeliği sergiliyor. “Ya çelişki olmalı ya da antagonizma” ikilemi Marx’tan ziyade Post-Marksizme özgü bir problem.

Ekonomik altyapının siyasal, hukuksal, ideolojik vb. üstyapıyı belirlediği tezini böyle el çabukluğuyla çürütme çabası hiç kuşkusuz bir an önce “politikanın önceliği” tezine yolu açmak içindir. Post-Marksizme göre altyapı–üstyapı metaforu yanıltıcıdır; zira “altta” durduğu varsayılan ekonominin kendisi çatışmalarla dolu, politik bir alandır. Aslında tüm toplumsal ilişkilerin kökünde politikayla, antagonizmalarla karşılaşırız. Kitabın ikinci baskısına 2000 yılında yazdıkları önsözde Laclau ve Mouffe, “Toplumun yapılanmasında siyasal momente tanınan bu ayrıcalık, bizim yaklaşımımızın özsel bir yanıdır” diye belirtirler: “Siyasalı bir üstyapı olarak değil, toplumsalın ontolojisi statüsünde görüyoruz”.³² Toplumsal alanın yapılanışında ekonomi değil politika önce gelir, bu da bir “temel” fikrini sorunlu hale getirir: “Temel”de sadece antagonizmalar vardır ve böyle bir temel kendi kendisini iptal eder.

Politikanın önceliği tezi, bir süre sonra ekonomik düzeyin varlığının sorgulanmasına dek genişletilmiştir. Kapitalizmin karakteristik özelliklerinden biri, diğer toplumsal alanlardan *ayrı* bir ekonomik düzeyin varlığıdır, fakat Laclau bunu reddeder: “Ayrı ve tanımlanabilir bir ‘ekonomik kerte’ mitini terk etmek gerekir”.³³ Hatta sınıf, sınıf mücadelesi, kapitalizm gibi terimleri de büyük ölçüde kesin anlamdan yoksun “fetişler” olarak görür.³⁴ Sonuçta varılan noktada “Klasik sosyalizmde olduğu gibi ekonomik ve politik mücadele arasında bir ayırım yapmaya hiç yer yoktur; ekonomik mücadeleler, en az sınırlı anlamı içinde anlaşıldığında devlet düzeyinde yürüyen mücadeleler kadar politiktir”.³⁵

31 Laclau, *New Reflections*, s. 16; “Yapı, Tarih ve Siyasal”, Judith Butler, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek, *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik* içinde, çev: Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul: Hil Yayınları, 2009, s. 225.

32 HSS, s. 14, 17.

33 Laclau, *New Reflections*, s. 25.

34 Laclau, “Yapı, Tarih ve Siyasal”, s. 224.

35 Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, s. 174.

Ekonomik belirlemeyi inkâr eden bir anlayışın Lenin'in "ekonomizm" diye eleştirdiği görüşe gelmesi elbette ironiktir. Ekonomik mücadelelerin politik niteliğini herkes kabul eder, fakat ekonomik alanla sınırlı mücadelelerin barındırdığı politik karakterle, devlet iktidarına yönelik devrimci politika arasında fark vardır, ki Lenin de "Siyaset var, siyaset var" diyerek bunu vurgular. Her türlü mücadeleyi genel bir "politik" nosyonu içinde eriten Laclau ve Mouffe (ve daha birçokları), ekonominin ve dolayısıyla sınıfların defterini dürme konusunda sanki biraz fazla acele ediyorlar.

Post-Marksizmde ekonomi ile politikanın ilişkisine dair açıklama, politikanın önceliği tezinden, ayrı bir "kerte" olarak ekonominin zaten var olmadığı iddiasına doğru ilerlemiş gibi görünüyor. Kuşkusuz Post-Marksizm ekonomik olguların varlığını reddetmiyor, ama ekonomik düzeyi kavramlaştırmakta belirgin bir sıkıntı yaşadığı da görülüyor. O halde ekonomi ile politika arasındaki ilişkilere odaklanmanın zamanıdır.

Ekonomi ve politika

Tüm toplumsal ilişkiler politik ilişkiler midir? Laclau, 1990 tarihli *New Reflections on the Revolution of Our Time* [*Çağımızın Devrimi Üzerine Yeni Düşünceler*] kitabında, bu konuyu Husserl'in "çökme" (*sedimentation* – tortulaşma) ve "reaktivasyon" nosyonlarını kullanarak tartışıyor. Buna göre, toplumsal pratikler politik bir kökenden türerler, fakat bu ilk bakışta görülmez. Günlük yaşamdaki en basit alışkanlıklar bile (sinemaya gitmek, trene binmek, sabahları kahve içmek...) ilk başta belirli müdahalelerle şekillenmiş, belirli alternatiflerin dışlanmasıyla oluşmuş, zamanla kalıcılık kazanarak kökenindeki politik damgayı gizlemeye başlamıştır. Laclau buna "çökme" adını veriyor. Toplumsal alan çökelmiş, sıradanlaşmış, belirli bir nesnellik kazanmış politik pratiklerden oluşuyor. Fakat nesnelliğin kendisi belirli birtakım dışlamalara dayanıyorsa, bu dışlamaların izleri de bir şekilde mevcut olacaktır. İşte, "reaktivasyon", politik kökenin görünür hale getirilmesi, nesnelliğin olumsal karakterinin açığa çıkarılması oluyor.³⁶

Politik boyutu ifade etmek için "reaktivasyon" kavramının uygunluğu tartışılabilir. Bununla birlikte, toplumsal olguların politik (antagonistik) karakterini hiç tartışmasız kabul edebiliriz: **Toplumsal ilişkiler daima politik nitelik taşır**. Tüm toplumsal ilişkilerde belirli bir iktidar bileşeni mevcuttur³⁷ (sosyalizmin amacı her türlü iktidar ilişkisine tamamen son vermek gibi ütöpik bir şey değil, toplumsal iktidarın dağılımını yeniden düzenlemektir). Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerin bir parçasını oluşturan ekonomik ilişkiler de kural olarak politik ilişkilerdir.

Gelgelelim, politikanın kurumlaşmış hali olan ve devleti, siyasal partileri, bürokrasiyi vs. içeren bir "siyaset" alanı da mevcuttur. Toplumsal değişimin, bir başka deyişle politikanın esas düzlemi bu makro-politika alanıdır. Toplumsal ilişkiler po-

36 Laclau, *New Reflections*, s. 33–5; *Popülist Akıl Üzerine*, s. 175.

37 Politika ve iktidar kavramlarını eş anlamda kullanırken, Cemal Bali Akal'ın şu uyarısını unutmamakta fayda var: "İktidar ilişkilerini, herhangi bir düzen kurma anlamında, her tür sosyalliğin kaçınılmaz sonucu olarak ele alanlar, iktidarla siyasi iktidar arasındaki farkı belirlerken çok zorlanmaktadır", *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s. 347.

litik ilişkilerdir demek, tüm toplumsal ilişkileri devletin belirlemesi anlamına gelmez. Bununla birlikte, toplumsal ilişkilerde köklü değişiklikler isteyenlerin devlet iktidarıyla yüzleşmesi bir mecburiyettir.

Siyaset için söylenenler, üretim ilişkileri olarak “ekonomik” alan için de geçerlidir. Toplumsal ilişkiler daima politik ilişkilerdir ve **aynı zamanda sınıfsal** ilişkilerdir. Örneğin, ebeveyn–çocuk ilişkisi, boş zamanı değerlendirme, aşk ilişkileri, komşuluk, kültür, spor, beslenme vs. aklımıza gelebilecek her toplumsal olgu sınıfsaldır; silinemez bir biçimde üretim ilişkilerinin damgasını taşır.

“Siyaset” genel olarak sınıflı toplumlara özgüdür; başlıca kurum olarak devleti içerir ve zaman içinde toplumsal ilişkilerden ayrışıp özerklik kazanmıştır. Kapitalizmin buna eklediği yenilik, temel unsurları firmalar ve piyasalar olan “ekonomi” alanının da (siyaset ve toplum karşısında) özerkleşmesidir. Mutlak bir kopma, bağımsızlaşma gibi düşünülmemesi gereken özerklik, bir ilişkisel sistemin, kendisini yeniden üretebilme yeteneğine sahip bir bütünlük haline gelmesi, kendi kurallarını koymaya başlaması, iç ile dışı ayıran sınırın belirli bir kalıcılık kazanması demektir. Bu, o ilişkisel bütünün tam bağımsızlık kazandığı anlamına gelmez; kendi varoluş koşullarını büyük ölçüde kendisinin sağlamaya başladığı anlamına gelir. Spinozacı tarzda “kendi kendisinin nedeni” olan mutlak tözlerle değil, bir kez ortaya çıktıktan sonra kendi girdilerini üretmeye başlayan sistematik yapılarla karşı karşıyayız (geri besleme devreleri bunun en basit örneğidir). Nitekim Marx’ın teorisi de belirli bir aşamadan itibaren sermayenin kendi ön koşullarını koymaya başladığını ileri sürer.

Kapitalizmde üç temel toplumsal alanı ekonomi–siyaset–toplum üçlüsü oluşturuyor. Bu üç alan diyalektik bir bütünlüktür, karşılıklı etkileşim içinde **birbirlerinin dolayımından geçerek kendilerini ve toplumu yeniden üretirler**.

Üçlü yapının farklı biçimlerde analiz edilmesi elbette mümkündür. Örneğin, Marksist devlet teorisi konusunda çalışan Mark Neocleous, hem temel–üstyapı ayrımını hem de devlet–sivil toplum ayrımını kullanmak gerektiğini (nedenini açıkça izah etmeden) yazar. Sivil toplumun ekonomik altyapıya indirgenemeyeceğini haklı olarak belirtir, fakat altyapı–üstyapı ve devlet–sivil toplum ayrımları arasındaki **içsel** bağlantıyı açıklamaz.³⁸ Oysa bu iki ayrım, kapitalist toplumun üç temel düzeyinden oluşan aynı bütünlüğün iki farklı bölümlenişini yansıtır; o nedenle birini kullanıp diğerini kullanmamak eksiklik olur. Devlet–sivil toplum ayrımında “sivil toplum” hem dar anlamda ekonomik ilişkileri hem de toplum alanındaki diğer ilişkileri kapsar (Türkiye’de liberal sol akımın devlet–sivil toplum ayrımını ısrarla devlet–toplum karşıtlığı gibi yorumlaması gerçek bir kurnazlık örneğidir, zira böylece sömürü ilişkileri sivil toplumun dışında bırakılır). Öte yandan, temel–üstyapı ayrımı da siyasal, hukuksal, ideolojik vb. biçimlerin, yani “siyaset” ve toplum alanlarına ait biçimlerin ekonomik altyapı tarafından koşullandığı klasik Marksist formülasyondur.

Birbirini karşılıklı dolayımlayan üç alan arasındaki ilişkiler “simetrik” olmayıp eşitsiz ve bileşik niteliktedir. Diyalektik ilişki karşılıklı denge değildir. Post-Marksistler ekonominin politik niteliğini vurgulamakta haklılar, ama siyasetin

38 Mark Neocleous, *Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, çev: Bahadır Ahıska, Ankara: NotaBene Yayınları, 2013, s. 12, 37-9.

ekonomik karakterini nedense unutuyorlar. Sorun, ikisi arasındaki ilişkinin nasıl tasavvur edileceğidir. Tarihsel maddecilik, üretim ilişkileri yapısındaki dönüşümlerin (tarımdan sanayiye geçiş, metalaşma, ücretli emeğin yaygınlaşması vb.) “üstyapı”daki değişimleri koşulladığını savunur. Tarihte bunun tersine rastlanmaz. Salt siyasal iktidar değişikliği üretim ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmaz. Bunun tek istisnası siyasal iktidar değişikliğinin *sınıflar arasında* gerçekleşmesidir, ki bu da ekonomik altyapının belirleyiciliği tezini doğrular.

Lenin ekonomizmi eleştirdiğinde, bunun salt *ekonomik alanla* sınırlı bir politika anlayışı içerdiğini vurguluyor; devlet iktidarını dönüştürmeye yönelmediği, makro-iktidar sorunuyla yüzleşmediği için işçi sınıfına kalıcı kazanımlar sağlayamayacağını savunuyordu. Günümüzün toplumsal hareketleri de salt *toplum alanında* konumlanmakta ve bir baskı grubu gibi hareket ederek taleplerini devlete yöneltmektedir. Bu tarz kimlik siyaseti ile belirli “kazanım”lar elde edilebilir, fakat bunların kalıcı olmasının hiçbir garantisi yoktur.

Hakiki, kalıcı, köklü bir toplumsal dönüşüm istiyorsak, bütünlüklü bir anti-kapitalist mücadele yürütmek dışında seçenek bulunmuyor. Bunun için de kapitalizmi nesnel-yapısal bir sistem olarak kavramak gerekiyor. Laclau’nun yaptığı gibi tüm toplumsal mücadeleleri genel bir “politik” nosyonu içinde eritmek, ilk bakışta belki çok “politik” bir yaklaşım gibi görünse de, gerçekte yapısal toplumsal dönüşüm iddiasından vazgeçmek anlamına geliyor.

Anti-kapitalist mücadele

Post-Marksizme göre, ekonomi diğer düzeyleri belirleyen temel düzlem olmadığından, bu düzlemde oluşan sınıflar da toplumsal dönüşümün ayrıcalıklı unsurları olamazlar. Marksizmin sınıflara ve özelden işçi sınıfına tanıdığı “ontolojik” ayrıcalık, tarihin belirli bir döneminde sınıfların ön plana çıkmış olmasından ötürüdür. Fakat bu dönem kısa sürmüştür:

Başlangıçta, bir halk hareketi alanı olarak kavranan “demokrasi”, 1789 ile 1848 arasında Avrupa’nın yaşamına egemen olan tarihsel karşılaşmaların büyük kahramanıdır ... Sonra 1850’lerin uzun gericilik döneminin oluşturduğu büyük kopuş gelir, bu dönem sona erip halk protestosu yeniden canlandığında ise kahramanlar değişmiştir ... sendikalar ve yeni ortaya çıkan sosyal-demokrat partiler kendilerini gittikçe daha sağlam bir şekilde kabul ettireceklerdir.

(...)

Marx’ın düşüncesi, politik alanın halk/ancien regime diye bölünmesinin üretkenliğini tüketmiş görüldüğü ve toplumsalın sanayi toplumlarına özgü karmaşıklık ve çoğulluğunu yakalayacak bir politika anlayışını kurmaya hiçbir şekilde yeterli olmadığı bir momentte yer alıyordu. Bu durumda Marx, en başta gelen olgu olarak toplumsal bölünmeyi, yeni bir ilke temelinde düşünmeye çalışıyordu: sınıflar arasındaki karşıtlık. Ne var ki sınıf karşıtlığının toplum yapısının bütününe iki antagonist kampa ayırmaya, kendisini politik alandaki bir ayırım çizgisi olarak *otomatik* bir biçimde yeniden-üretmeye yetenekli olmaması, bu yeni ilkeyi daha baştan zayıflatmaktadır. Bu nedenledir ki, politik bölünmenin temel ilkesi olarak sınıf mücadelesinin öne sürülmesine her zaman, bu ilkenin tam uygulanabilirliğini

geleceğe havale eden tamamlayıcı hipotezlerin eşlik etmesi gerekmiştir.³⁹

Post-Marksizmin tarih yorumuna göre, hegemonya nosyonunun öne sürülmesi, sınıf ilkesinin siyasal alandaki karmaşıklıkları kapsamaktaki yetersizliğine karşı üretilmiş bir yanıttır. Bu yetersizlik, sınıfların üretim ilişkileri alanında tanımlanan ekonomik failler olmalarından ileri gelir; siyasal düzeydeki mevcudiyetleri ancak bir tür yansıma yahut “çıkarların temsili” biçiminde olabilir. Siyasetin kendine özgü mantığı bu kavrayışın pratikte sürekli aksamasına yol açacaktır. Fakat, bunu tamir etmek üzere sınıf oluşumunu siyasal düzeyi de içerecek şekilde daha geniş kavramaya çalıştığımızda (örneğin Balibar veya Poulantzas’ın yaptığı gibi), bu durumda da ortaya çıkacak faillerin mutlaka sınıf özneleri olmasını gerektirecek hiçbir garanti yoktur. Sonuç olarak, toplumsal çatışmaların “sınıf mücadelesi” biçimine bürünmesi şart değildir.⁴⁰

Bu akıl yürütmenin bir başka sonucu da işçi sınıfına dayanmayan bir sosyalist projenin olanaklı olmasıdır. Post-Marksistlere göre, toplumun bütünsel dönüşümüne dayalı “devrim” fikri gibi, bu dönüşümü gerçekleştirecek tarihsel proletarya görüşü de hatalıdır; zira işçi sınıfı da diğer tüm kimlikler gibi kendi çıkarlarının peşinde koşan tikel bir gruptur. Belirli koşullar altında bu tikel kimliğinin ötesine geçip diğer grupları kendi siyasal projesinin etrafında toplayabilir belki, ama bu çok istisnai bir durum olacaktır. Kural olan, farklı kimlikler arasında kurulan geçici ve istikrarsız ittifaklar, daha doğrusu eşdeğerlik zincirleridir. Böyle bir zincir içinde işçi sınıfının herhangi bir ayrıcalığı bulunmayacaktır: “Başka birçok kopuş noktası ve demokratik antagonizma, işçilerin talepleriyle eşit bir zeminde, sosyalist bir ‘kolektif irade’ye eklenilebilir. Anti-kapitalist mücadelenin ‘ayrıcalıklı özneleri’ –pratik değil, ontolojik anlamda– çağı kesinlikle aşmıştır”.⁴¹

Anti-kapitalist mücadele içinde neden ayrıcalıklı özneler olamaz? Laclau ve Mouffe’a göre bunun nedeni, kapitalizmin birçok farklı alanı tehdit etmesidir. Norman Geras’ın eleştirisine verdikleri yanıtta, “Kapitalizm ile nüfusun çeşitli kesimleri arasında birçok antagonizma noktası vardır (çevresel kirlenme, bazı yerlerin mülke dönüştürülmesi, silahlanma yarışı, sermayenin bir bölgeden diğerine akışı vb.) ve bu da çeşitli türlerde anti-kapitalist mücadeleler olacak demektir” diye yazırlar.⁴² Bundan çıkan sonuç, elbette, sınıf mücadelesinin yetersizliğidir:

Kapitalist mantık birçok sektörü tehdit eder ve bundan kaynaklanan antagonizmaların ille de üretim ilişkilerindeki tikel konumlanmalarla ilişkili olması gerekmez. Sonuç olarak, sınıf mücadelesi nosyonu, anti-kapitalist mücadelelere giren eyleycilerin kimliğini açıklamada tümünden yetersizdir. Eski moda bir kavrayışın, toplumun farazi bir genel proleterleşmesinde, kapitalizmin gelecekteki engelinin ortaya çıkışını gören bir kavrayışın kalıntısıdır.⁴³

Sınıf mücadelesi çağının kapandığını davul-zurna ile ilan eden Post-Marksizmin

39 HSS, s. 231-2; 234-5.

40 a.g.y., s. 52, 162; Laclau, *New Reflections*, s. 37.

41 HSS, s. 147.

42 “Post-Marxism Without Apologies”, *New Reflections* içinde, s. 127.

43 Laclau, “Yapı, Tarih ve Siyasal”, s. 226.

hayli basit bir yanılgıya düştüğü, anti-kapitalist (sosyalist) mücadeleyi, sermaye mantığına karşı toplumsal mücadelelerle bir tuttuğu anlaşılıyor. Fakat bu yanıltıcı bir özdeşleştirmedir. Sermaye mantığına karşı tüm mücadeleler “anti-kapitalist” nitelik taşımazlar. Sermayenin darbesini yiyip direnişe geçen birçok toplumsal kesim vardır, fakat bunların çoğu “tikelci” mücadelelerdir; belirli bir sorun alanıyla sınırlı kalma eğilimindedirler. Anti-kapitalist mücadele ise ancak kapitalist üretim ilişkilerini hedeflemekle, toplumun merkezi antagonizmasıyla (emek-sermaye çelişkisiyle) yüzleşmekle mümkündür.

Toplumsal mücadelelerin “çoğul ve çok çeşitli” karakteri, günümüz dünyasında herkes için açık bir olgu olsa gerek. Kadın hareketi, ekoloji hareketi, ulusal hareketler, öğrenci hareketi, cinsel azınlıkların mücadeleleri, insan hakları aktivizmi, nükleer karşıtı hareket, küreselleşme karşıtı hareket, savaş karşıtlığı gibi birçok mücadele biçimi var, üstelik bunların kendi içlerinde de sonsuz bir çeşitlilik mevcut. Fakat, **anti-kapitalist mücadele bağlamında**, tüm bu farklı hareketlerle işçi mücadelesi arasında bir asimetri bulunuyor. Sermayenin emekle olan çelişkisi yapısı gereği antagonistik (uzlaşmaz) karakter taşıırken, diğer mücadele biçimlerinde bu nitelik görülüyor. Örneğin ekolojik yıkımın önlenmesi için yahut kadınların gerçek kurtuluşu için kapitalizmin sona ermesi zorunlu bir koşul, fakat kapitalist sistemin işleyiş mantığı bu yönde mücadele verecek toplumsal-siyasal özneleri kendi içinden yaratmıyor. İşçi sınıfı ise bizzat kapitalist üretim ilişkileri içinde oluşarak toplumsal ve siyasal varlık kazanıyor. Mücadelesi, zorunlu olarak, sadece sermaye mantığının olumsuz sonuçlarına karşı değil, bizzat sermayeye karşı gerçekleşiyor. Bu anlamda, **anti-kapitalist mücadelede** “ontolojik olarak ayrıcalıklı” bir konumda bulunuyor.

Tikelden evrensele

Post-Marksizmin sınıf siyasetine olan karşıtlığı, yukarıda tartışılan “ontolojik” nedenler dışında olgusal nedenlere de dayanıyor. Bunlardan biri, aslında işçi sınıfının da kendi “tikel” taleplerinin ötesine geçmeyen bir kesim olmasıdır. İkincisi ise işçi sınıfının bir toplumsal-siyasal aktör olarak gerilemesidir. Kısacası, “Sınıf mücadelesi, kimlik siyasetinin yalnızca bir türüdür, içinde yaşadığımız dünyada giderek daha önemsiz hale gelen bir türü”.⁴⁴

Laclau ve Mouffe’a göre, modern toplumlarda 18. yüzyıldan bu yana demokratik devrim giderek derinleşmektedir. Fransız devrimi ile başlayan siyasal eşitsizliklerin eleştirisi, siyasi alandan ekonomik eşitsizliklere ve diğer toplumsal ilişkilere (mesela cinsiyet eşitsizliği) genişlemiştir. Bu bakımdan, sosyalist akım gerçekte demokratik devrimin gelişimindeki bir uğraktan ibarettir. Nitekim Batılı ülkelerde işçi hareketi kapitalist üretim ilişkilerini bir bütün olarak sorgulamaktan ziyade üretim alanı içindeki sorunlara odaklanan “tikelci” bir karakter sergilemiştir. Marksistlerin “reformist” diyerek burun kıvırdığı mücadeleler, gerçekte işçi sınıfının taleplerine radikal söylemlerden daha fazla denk düşmektedir.⁴⁵

44 Laclau, “Yapı, Tarih ve Siyasal”, s. 226.

45 HSS, s. 241–3.

Yukarıda, Marx kendi teorisinde emek sürecindeki mücadelelere merkezi önem vermişken, Post-Marksizmin, tam da böyle mücadelelerin mevcut olmasına dayanarak Marx'ı çürütmeye çalıştığını görmüştük. Burada da benzer bir durumla karşılaşılıyor. Lenin'in işçi sınıfının kendiliğinden ancak sendikal bilince ulaşacağı tezi, sosyalist hareketle buluşmadığı takdirde bu sınıfın mücadelelerinin "tikelci" karakterde kalacağı anlamına gelir. Fakat bu tam da işçi hareketinin aşması gereken bir olgunlaşmamışlık halidir. İşçi sınıfı "tikel" karakterini geride bırakıp "evrensel" konuma geçemediği müddetçe (ki bu geçiş de siyasal aracılık gerektirir), sorunlarına kalıcı çözüm bulamayacaktır. Çözüm daha yüksek ücretlerden yahut daha kısa çalışma saatlerinden ibaret değildir; emek-sermaye arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın çözümü, kapitalist üretim ilişkilerine ve dolayısıyla bizzat işçi kimliğine son vermektedir.

Siyasetin merkezî sorusu, Laclau'nun haklı olarak sürekli vurguladığı gibi, tikelden evrensele nasıl geçileceğidir. Saf tikellik (günümüzde kimlik siyaseti) kendi başına çok zayıf bir siyaset kavrayışıdır. Önemli olan evrenselin konumunun işgal edilmesidir ve bunu ancak somut bir tikel unsur üstlenebileceği için de ortada bir hegemonya sorunu vardır.⁴⁶ Böylece, sorumuz, işçi sınıfı hegemonyasının olanaklı ve anlamlı olup olmadığı sorusuna dönüşür.

Laclau çeşitli vesilelerle, tikelden evrensele geçiş bağlamında, bir genel eşdeğerin ve para biçiminin ortaya çıkışını örnek vermiştir. Bilindiği üzere, Marx'ın *Kapital*'deki değer biçimi tahlili, meta mübadelesi genelleştikçe belirli bir metanın diğer tüm metaları temsil etmeye başladığını, nihayetinde para haline geldiğini göstermektedir. Tikel bir unsur evrensel bir konumu doldurur, hegemonize eder. Siyasetteki sorun da tikel bir grubun "halk"ın taleplerini temsil etmeye başlaması, evrensel sınıf haline gelmesidir. Örneğin, Gramsci'nin korporatist sınıftan hegemonik sınıfa geçiş analizleri benzer bir mantığın örnekleridir. Laclau belki tüm düşünce yaşamı boyunca bu sorunun peşine düşmüştür: Bir "halk" nasıl inşa edilir, bir toplumsal grup nasıl olur da tüm halkı temsil etmeye başlar?⁴⁷ Marx'ın değer biçimi tahliliyle olan biçimsel benzerliği yakalamış olması gerçekten takdire şayandır. Fakat Laclau şu soruyu hiç sormamıştır: Neden altın? Tüm metalar arasından neden sadece bu özgül nesne en istikrarlı para olmuş?

Sorunun yanıtı elbette altının özellikleriyle ve mübadele sürecinin yapısal gerekleriyle ilişkilidir. Altın zor aşınır, kolayca bölünüp birleştirilebilir, taşınabilir vs. Kısacası tüm diğer metalara kıyasla, altının bu rolü üstlenmesinin *tarihsel ve mantıksal* nedenleri mevcuttur. O halde, aslında, işçi sınıfının da böyle evrensel bir rol üstlenmeye tarihsel ve mantıksal bakımdan uygun olup olmadığıyla ilgileniyoruz demektir.

Laclau ve Mouffe'un bu konudaki görüşü elbette olumsuzdur. İşçi sınıfının böyle bir role uygun olmadığını savunurlar. Gelgelelim kimin, hangi toplumsal öznenin uygun olduğuna dair somut bir önerileri de yoktur, zira öznenin hegemonik

46 Ernesto Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, çev: Ertuğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları, 2012 (3. baskı), s. 27, 30, 40, 81; *Popülist Akıl Üzerine*, s. 134.

47 *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme ve Popülist Akıl Üzerine* bu soruya odaklanan çalışmalardır. Daha önceki dönemler için bkz. Laclau, "Faşizm ve İdeoloji", s. 116, 153; "Popülizm Teorisine Doğru", *İdeoloji ve Politika* içinde, s. 189, 213.

inşa süreci içinde şekilleneceğini düşünürler. “Evrenselci siyasal sonuçların ayrıcalıklı odağı olma garantisini kendi içinde taşıyan hiçbir mücadele yoktur. İşçilerin talepleri –daha yüksek ücret, daha kısa çalışma süresi, daha iyi çalışma koşulları ve benzeri– uygun koşullar altında diğer grupların talepleri kadar kolayca sistemle bütünleştirilebilir”.⁴⁸ Kısacası işçi sınıfı da diğerlerinden pek farklı olmayan bir tikel gruptur. Bu bakımdan, örneğin “sınıf mücadelesi” terimi yanıltıcıdır. Zira mücadele salt sınıflar arasında cereyan etmemektedir. Gerçek bir politik mücadele, işçiler tarafından yürütülse de işçi sınıfını aşan boyutlar içerecektir. Her şey bir yana, son otuz-kırk yılda gelişmiş kapitalist dünyada işçi sınıfı hem nicel hem nitel olarak gerilemiştir.⁴⁹ Ayrıca, sınıf nosyonunun toplumsal pratikler içinde pek karşılığı kalmamıştır:

Klasik Marksist “sınıf” kavramı, verdiği gerçeklik hissini, iki düzey arasında karşılıklılık kurmasından alıyordu: kapitalist toplumun eğilimlerinin ve onlardan kaynaklanan toplumsal eyleyicilerin biçimsel yapısal çözümlenmesi ile bu eyleyicilerin sezgisel özdeşleşmesi. Herkes, işçilerin, köylülerin, burjuvazinin kim olduğunu biliyordu. En azından Marksistler, “evrensel bir sınıf” olmanın işçi sınıfı için ne anlama geldiğini biliyorlardı. Ama tam da “genişlemiş işçi sınıfı kavrayışı”nın kimlerin işçi olduğunu tartışıyor oluşu, sezgisel düzeyin artık yapısal çözümlenmeye karşılık gelmediği anlamına gelir. Daha kötüsü: Genişlemiş işçi sınıfı kavrayışı doğru olsa bile -ki doğru değil- bundan “sınıf siyaseti”yle ilgili bir sonuç çıkarmak olanaklı olmaz; çünkü tanımlanabilir bir gruba karşılık gelmeyen sanal bir işçi sınıfından söz ediyor.⁵⁰

Tüm bu kanıtlara rağmen işçi sınıfının ve genel olarak sınıfların vaktinin çoktan geçtiğine hâlâ ikna olmayan varsa, bunun duygusal nedenleri olsa gerektir: “İşçi sınıfının merkezîliği nosyonunu ne pahasına olursa olsun korumak için bunca entelektüel çırpınışın nedeni sorulabilir. Nedenin esas olarak duygusal olduğunu keşfetmek için eğitilmiş bir psikanalizci olmaya gerek yok; çünkü kurtarıcı özne olarak işçi sınıfı nosyonu, solun siyasal tahayyülüne derin bir kök salmıştır”.⁵¹

Bir tartışmada hasmınızın duygusal davrandığını belirtmeniz etkili bir retorik hamle olabilir, fakat gerçekte zayıf bir argüman oluşturur. Anti-kapitalist (sosyalist) bir stratejik siyasal muhasebe söz konusuysa, yani sadece sermaye mantığına karşı mücadeleler değil, doğrudan emek-sermaye ilişkisini sorgulayan bir mücadele hattı formüle edilecekse, işçi sınıfının bunun içinde merkezî bir konumda **bulunmaması** tuhaf olur. Aslında Laclau ve Mouffe gibi Post-Marksistler sınıf siyasetinin mantıksızlığını her zeminde kanıtlamakla uğraşırken, İngiltere’de Thatcher hükümetinin açık bir sınıfsal strateji çerçevesinde işçi sınıfına karşı saldırıya geçmiş olması, Wood’un deyimiyle “en büyük ironidir”.⁵²

48 Laclau, “Evrenselliği İnşa Etmek”, *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik* içinde, s. 323.

49 Laclau, “Yapı, Tarih ve Siyasal”, s. 233; “Evrenselliği İnşa Etmek”, s. 329-330.

50 Laclau, “Evrenselliği İnşa Etmek”, s. 329.

51 a.g.y., s. 339, dn. 5.

52 Wood, *Sınıftan Kaçış*, s. 243-4.

Sonuçlar ve ötesi

Halen Post-Marksist bir çağda yaşıyor olabiliriz, fakat bunun bir yenilgi çağı olduğunu ve 2008 sonrasında içine girdiğimiz yeni koşullarda artık sonunun geldiğini unutmamakta fayda var. Tüm bu dönem boyunca gördüğümüz şey, tikel mücadeleler yoluyla birtakım kazanımlar elde etmenin mümkün olduğu, fakat bunların kalıcı olamadığıydı. Bir tür Sisifos çabası diyebiliriz. Tikelci kimlik siyaseti uzun vadede verimsiz olmakla kalmaz, bizzat kapitalizmin meşruiyetine ve yeniden üretimine de hizmet eder. “Anti-kapitalist mücadele” yürüteceksek, ki yürütmemiz gerekiyor, ancak siyasal zemini değiştirdiğimiz takdirde bir şansımız olabilir. İşin ilginç, Laclau’nun kendisi de tikel mücadeleler çoğalmasına rağmen bunları eklemleyecek evrensel söylemlerin gerilediğini belirtmektedir – bunun işçi sınıfının dünya ölçeğindeki yenilgisiyle ve Post-Marksizmin bu süreçteki katkılarıyla bağlantısını kurmadan.⁵³

Toplumsal mücadelelerin çoğul karakterini kimse inkâr edemez. “Tikelci” denilen birçok mücadele biçimi, pratikte halk kesimlerinin önemli bir bölümünün öyle veya böyle bir politik deneyim kazanmasını sağlamıştır. Kendi içinde geniş bir çeşitlilik sergileyen bu mücadeleler vardır; ortadan kalkmaları yahut hepsinin tek bir hareket içinde birleşmesi gerekmez. Bununla birlikte, etkili sonuçlar elde edebilmek için, anti-kapitalist karakterde bir hegemonya siyaseti vazgeçilmez önem taşıyor. Neoliberal dönemde kapitalizmin giderek belirginleşen yıkıcı ve irrasyonel niteliği, ekoloji hareketi veya kadın hareketi gibi farklı akımları da anti-kapitalist bir yönelime zorluyor. Gerçek bir anti-kapitalist strateji formüle edebilmek içinse işçi sınıfının kapitalist üretim ilişkileri içindeki “ontolojik ayrıcalıklı” konumunu dikkate almak gerekiyor.

Günümüzün en temel sosyo-ekonomik-politik olgusu kapitalizmin dünya genelindeki hâkimiyetidir. Bunun bir sonucu olarak da ücretli emek tüm dünyada hâkim form haline gelmiş bulunuyor. 21. yüzyılda ücretli emekçiler gelişmiş kapitalist dünyada çalışan nüfusun yüzde 80-90 gibi bir kısmını oluşturuyorlar. Türkiye gibi ülkelerde bu oran yüzde 70’lere ulaşıyor. Çoğunluğun ücret karşılığı çalıştığı toplumlarda yaşıyoruz.

Laclau’nun iddiasının aksine, genişlemiş işçi sınıfı kavrayışı sanal bir işçi sınıfına karşılık gelmiyor. Dar anlamda işçi sınıfının talepleri olarak görülebilecek (belirli bir alım gücü, kısa çalışma saatleri, insanca çalışma koşulları, ayrıca bu talepleri dile getirebilmek için de ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkı gibi demokratik haklar vb.) talepler bile aslında geniş halk kesimlerini doğrudan ilgilendiriyor. Fakat kolektif bir iradenin oluşturulabilmesi için bir inşa stratejisi ve çabası gerekiyor.

Marx ve Engels’in 1848 devrimlerindeki deneyimlerinden bu yana, demokratik devrimde işçi sınıfı ile kent küçük burjuvazisi ve köylülük arasında kurulacak hegemonik ittifakların temel önem taşıdığı biliniyor.⁵⁴ Rusya’da daha açıkça “sürekli devrim” karakteri kazanan süreçte, işçi sınıfı öncülüğünde bir “işçi-köylü ittifakı”

53 Laclau, “Yapı, Tarih ve Siyasal”, s. 232.

54 Bkz. August H. Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, çev: Can Saday, İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 15, 86, 407, 418.

kurulmuştu. O dönemde sanayi işçi sınıfı genel nüfusun en iyimser tahminle yüzde beşi kadardı.

Aradan geçen yüz yılda, birçok ülkede köylü nüfusun daraldığı, buna karşılık işçi sınıfının genişlediği, ayrıca işçi aristokrasisinin ve kent küçük burjuvazisinin de oransal olarak büyüdüğü görülüyor. “Kimlik siyaseti” diye ifade edilen yaklaşımın esasen bu son iki kesimin (küçük burjuvazi ve işçi aristokrasisi) ihtiyaçlarını ve siyaset yapma tarzlarını yansıttığı söylenebilir. Bu yaklaşımın yerine işçi sınıfı merkezli bir hegemonya siyasetinin geçirilmesi gerekiyor. Günümüzün genişlemiş işçi sınıfı, anti-kapitalist bir hegemonya projesi için en doğal, en mantıklı **başlangıç noktasını** oluşturuyor.

Tikel-evrensel ilişkisindeki “evrensel”i düz anlamıyla aldığımızda, sosyalizm dışındaki hiçbir siyasetin bu role uygun olamayacağı görülüyor. Milliyetçilik, dinsel ideolojiler, bunların bir birleşimi sayılabilecek muhafazakârlık, hemen her yerde seçkin sınıfın dünya görüşü olarak konumlanmış olan liberalizm vb. hiçbir ideoloji, hiçbir siyaset sosyalizm kadar evrensel olabilmeye potansiyeline sahip değil. Aksine, bunlar insanlığı kendi içinde bölen, birbirine düşman hale getiren unsurlar. Genellikle liberal siyaset içinde yer alan insan hakları söyleminin ise tam tersine, kimseyi dışarıda bırakmadığı için pek elverişli olmadığı söylenebilir, zira siyasette evrensel demek istisnasız herkesi kapsayan demek değil. Aslında geniş bir kitlenin birleşmesinin tek yolu, belirli bir hasma karşı bir araya gelmek gibi görünüyor. ABD’deki İşgal eylemlerinin “Biz yüzde 99’uz” gibi sloganları bu açıdan isabetliydi. Bu yüzde 99’un ezici çoğunluğunun işçi-emekçi olması (ABD’de ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki oranı yüzde 90’ı aşıyor), “işçi” kimliğinin, ortak bir “biz” kimliğinin inşasında pratik ve doğal bir dayanak noktası olabileceğini gösteriyor.

Hiç kuşkusuz, nüfusun geniş çoğunluğunun işçileşmiş olması, işçi sınıfının otomatikman “halk” haline geldiği anlamını taşımıyor. İşçi sınıfı örgütlerinin dar anlamda sınıfın çıkarlarını dile getirmekle yetinmeleri ve **böylelikle** halkın temsilcisi konumuna geçmeleri gibi bir durum söz konusu değil. Aslında birçok toplumsal hareket, bir yandan sermaye mantığının olumsuz etkileri nedeniyle anti-kapitalist bir yönelime mecbur kalırken, diğer taraftan, gerek kendilerine özgü sorun alanları ve gerekse de sosyalizmin bir çekim merkezi olmaktan çok uzak bulunması gibi nedenler yüzünden, ayrı örgütlenme ve ayrı hareket etme geleneklerini sürdürüyorlar. Gerçek bir hegemonya siyaseti işçi sınıfı örgütlerinin kendi dar perspektiflerinin ötesine geçebilmelerini zorunlu kılıyor.

Günümüzde işçi sınıfının yapısına baktığımızda, sınıfın genişlemesinin bir sonucu olarak, kendi içindeki heterojenliğin arttığını görüyoruz. Diğer taraftan, bizzat neoliberal politikalar sonucunda ters yönde bir dinamiğin harekete geçtiği ve hem ülkelerin kendi içinde hem de dünya genelinde heterojenliğin azalmaya başladığı da görülüyor. Çoğunluğun işçi sınıfının aşağı katmanlarında bulunduğu yeni bir dönem, bir “prekarya” çağı başladığına dair iddialar önemli bir gerçeği dile getiriyor (prekaryanın da “proletarya” içinde yer aldığı hususunda anlaşmamız kaydıyla). Bu durum, ayrıcalıksız işçi katmanlarına dayanacak bir hegemonya projesinin başarı şansının yüksek olduğuna işaret ediyor.

Önümüzdeki dönemde kültürel kimlik taleplerinin kısmen gerilemesi, buna karşılık sınıfsal proje ve taleplerin yükselmesi beklenmelidir. Eğer buradaki argü-

Devrimci Marksizm 50

manlar doğruysa, Post-Marksizmin bir başka konuda daha yanıldığı ortaya çıkıyor: Tarihin belirli bir kesitine ait olan, salt bir dönem için geçerli gibi görünen teori Marksizm değildi. Tam tersine, Post-Marksizmin yenilgi çağına özgü bir teori olduğu ortaya çıkıyor. Kimlik siyasetinin verimsizliğinin ve çikışsızlığının giderek görünür hale geldiği bir dönemdeyiz. Sınıf siyasetinin önü açıktır.